

Milena Toković¹

Institut za sociološka istraživanja, Filozofski fakultet
Beograd

NA LEĐIMA MAHNITOG BIKA: DRUŠTVENO ANGAŽOVANA UMETNOST – BRISANJE ILI ZATVARANJE GRANICA?²

Apstrakt: U sociologiji umetnosti i srodnim disciplinama razlikuju se dva osnovna, suprotstavljena gledišta, kada je reč o pitanju uloge umetnosti u društvu (Bastide, 1981). Prema estetskoj teoriji, umetnost se posmatra kao estetska praksa koja nema praktičnu funkciju i koja postoji samo radi umetnosti (*l'art pour l'art*). S druge strane, utilitaristička teorija umetnosti interpretira je kao univerzalni jezik posredstvom kojeg se utiče na društveni život. Akcenat u radu biće stavljen na posebnu funkciju umetnosti: društveno angažovanu. Društveno angažovana umetnost je „konceptualizovan i ka praksi orijentisan delatni projekat”, intervencija posredstvom umetničkih dela u kulturi i društvu, koja podrazumeva subverziju moći sa ciljem kritike i osporavanja nekog društvenog odnosa (Šuvaković, 2009). Migracije stanovništva i njihove posledice na globalnom i lokalnom nivou poslednjih godina postaju centralna tema pozorišnih i filmskih festivala, muzejskih i galerijskih izložbi. Cilj rada je analiza odnosa društveno angažovane umetnosti prema pitanju aktuelne migracione krize, na primeru identiteta manifestacija: izložbe Muzeja afričke umetnosti (*Granica je zatvorena*, 2015), *Festa* (*Brisanje granica*, 2016), *Bitefa* (*Na leđima mahnitog bika*, 2016).

Ključne reči: društveno angažovana umetnost, migracije, festivali.

Aj Vejvej, kineski umetnik i aktivista, poznat i po sukobima sa kineskim vlastima, najavio je otvaranje studija na grčkom ostrvu Lezbos, kako bi skrenuo pažnju na patnju izbeglica koje stižu iz ratom zahvaćene Sirije. „Ovo je istorijski trenutak, kakva god da je perspektiva iz koje posmatramo stvari. Kao umetnik, ja želim da se više uključim, hoću da napravim nešto u vezi s aktuelnom krizom i da učinim da ljudi postanu svesniji onoga što se dešava”, rekao je kineski umetnik ([¹ mstanojevic85@gmail.com](http://www.slobod-</p></div><div data-bbox=)

² Rad je rezultat projekta *Izazovi nove društvene integracije u Srbiji: koncepti i akteri* (broj 179035), koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

naevropa.org/a/27462569.html, pristupljeno 13.11.2016). Vejvej u svojim radovima ukazuje na odsustvo svesti o ozbiljnosti izbegličke krize u Evropi, ističući da nikada ne odvajaju situaciju od svoje umetnosti (<http://www.seecult.org/vest/slava-u-sluzbi-izbeglica>, pristupljeno 13.11.2016).

Šta nam ovaj studio na Lezbosu govori o umetnosti danas? Migrantska kriza „ušla” je u ateljee, galerije, bioskopske i pozorišne sale, na ulice gradova širom sveta. Atelje na Lezbosu nije usamljeni primer. Performansi „48 sati budnosti u Beogradu, Berlinu, Parizu, Sarajevu” (javna čitanja tekstova i ispovesti o izbeglištvu), izlaganje crteža na zidu predvorja Muzeja savremene umetnosti Metelkova u Ljubljani, „Ovo nije ograda”, izložba „Hladni zid” u Budimpešti, potom i u Novom Sadu, u Muzeju savremene umetnosti Vojvodine, pod sloganom „Granice su ilegalne, ne ljudi”, pozorišni susret, „Gilgameš i potraga za besmrtnošću” (Narodno pozorište, Beograd), izložba „Realnost zatvorenih granica” u Subotici, izložba fotografija „Na putu”, Marka Drobnjakovića, izložba Ulične galerije „Korak po korak” u Beogradu, serija predavanja i projekcija igranih i dokumentarnih filmova „Samo ljudi” u SKC-u, izložba „Naše nove komšije” u Beogradu, samo su neki od događaja koji su obeležili kulturnu scenu Srbije i regiona 2015. i 2016. godine (<http://www.seecult.org>, pristupljeno 7.11. 2016).

Odnos društva i umetnost postao je intenzivniji poslednjih decenija usled bržeg protoka informacija, globalnih promena koje se odražavaju i na političku, ekonomsku i socijalnu sferu. Umetnici neretko kritikuju nastupajuće promene, upozoravaju na posledice istih, na lokalnom nivou, u saradnji sa zajednicom, putem društveno angažovanih praksi (Bogdanović, 2012, Badham, 2010:87). U radu ćemo se najpre upoznati sa kompleksnim odnosom društva i umetnosti, potom i sa društveno angažovanom umetnošću, da bismo u poslednjem delu rada, na primerima identiteta manifestacija: izložbe Muzeja afričke umetnosti (*Granica je zatvorena*, 2015), Festa (*Brisanje granica*, 2016), Bitefa (*Na leđima mahnitog bika*, 2016) prikazali odnos društveno angažovane umetnosti prema pitanju savremenih migracija na kulturnoj sceni Beograda.

Odnos umetnosti i društva: društveno angažovana umetnost

U okviru sociologije umetnosti i drugih srodnih disciplina mnogo se raspravljalo o pitanju funkcije umetnosti – da li umetnost treba da ima praktičnu funkciju, kako umetnost utiče na društvo, kako društvo utiče na umetnost. Možemo razlikovati dva osnovna gledišta kada je o pomenutim pitanjima reč. Larpuilatizam, odnosno *estetska teorija* ukazuje da je umetnost estetska praksa koja ne bi trebalo da ima praktičnu funkciju. Umetnička dela su sama po sebi svrha (*l'art pour l'art*), u skla-

du sa tim, umetnost bi trebalo da bude nezainteresovana. Larpurlatizam je i nastao u pesničkom krugu okupljenom oko Teofila Gotjea. Kada su ga pitali: „Čemu ruža služi?“, Gotje je odgovarao: „Ničemu, doli da stvara lepotu“. Tako je i jedina funkcija umetnosti da stvara lepe stvari (Bastide, 1981:174). Umetnost se interpretira kao „jedinstvena društveno estetski situirana praksa.“ Kao estetski doživljaj, ona je bez posebnog praktičnog interesa. Nema funkcije u pragmatičnom društvenom smislu (Šuvaković, 2009).

Estetska teorija umetnost posmatra kao zasebnu sferu koja se ogleda u „nezavisnoj oblasti ljudske racionalnosti koja prati isključivo svoju unutrašnju logiku.“ Giorgio Agamben, nadovezujući se na antičku podelu ljudskih delatnosti još kod Platona i Aristotela³, podseća da se umetnost tek nakon industrijske revolucije svrstala u zasebnu oblast koja proizvodi po estetskim zahtevima, za razliku od zanatskog rada u manufakturi, rada u fabrici koji stvara robu. Autonomija umetnosti predstavljala je najznačajniji fenomen modernizma (Đorđević, 2012). Krajem 18. i početkom 19. veka dolazi do razdvajanja umetničkog i političkog „čina“. Ono što „razdvaja“ ove dve sfere ljudske racionalnosti su vrednosti, delatnost, sam jezik. Tako će umetnik reći da se ne bavi politikom, a političar da se ne meša u umetnost (Difren, 1982: 35, 36). Markuze je upozoravao da „sama umetnost ne može postati politička, a da se ne uništi, da se ne ogreši o svoju vlastitu suštinu, da ne abdicira“ (Markuze, navedeno prema: Ljubojev, 1995:39).

Međutim, da li se „umetnošću može stvoriti samo umetnost“? Dan Graham na sledeći način opisuje umetnike: „Svi umetnici su slični. Oni sanjaju da urade nešto što je više društveno, kolaborativno i stvarnije od umetnosti“ (navedeno prema: Bishop, 2006:178). Ukoliko umetnost prodre u sve sfere čovekovog života, ne znači da je u stanju da neposrednim delovanjem promeni sistem, ekonomske i društvene strukture, zakone, ali, delujući spontano na svakodnevni život, može da promeni čovekov odnos prema svetu, društvene prakse, ljudske odnose, posredno i društvo (Difren, 1982: 19, 34). Suprotno gledištu da je umetnost sama sebi svrha, brojni teoretičari su u njoj videli univerzalni jezik posredstvom kojeg se utiče na društveni život. Na koji način? Umetnost može biti faktor društvenog rasula, ali isredstvo društvene solidarnosti (Guyau, Tarde, Burnet), tačnije izraz društvenog života koji se rađa iz duhovnog zajedništva (Dirkem), sredstvo za ostvarenje kolektivnih ciljeva posredstvom države, religije (Bastide), sredstvo razvijanja saosećajnosti i čovekoljublja (Hjum) (Bastide, 1981:175–183). Da je odnos između društva i umetnosti kompleksan naglašava i teorija oblikovanja ukazujući da umetnost ima uticaja na društvo, bilo da

³ U antici, poezija (*poiesis*) je podrazumevala tehničku, zanatsku i umetničku proizvodnju (navedeno prema: Đorđević, 2012). Navedene oblasti nisu bile zasebne sfere.

su ti učinci negativni⁴ ili pozitivni poput skretanja pažnje na određene probleme u društvu ili određene društvene grupacije i podsticanja određene društvene prakse (Aleksander, 2007:77).⁵

Da bi se bolje razumeo odnos društva i umetnosti, Vend Grizvold razvila je romboidnu šemu prema kojoj četiri ugla čine umetnički proizvodi, stvaraoci, potrošači i društvo. Umetnost, dakle ne nastaje iznenada, već intervencijom ljudi, dospeva samo do određenih pojedinaca koji su deo društvenog sistema – publike. Društvo, kao poslednji pol romboida utiče na umetnike, kao i na oblik umetnosti. Romboidna šema ukazuje da odnos između društva i umetnosti nikada nije neposredan, već da zavisi kako od stvaraoca, tako i od primalaca umetnosti (Aleksander, 2007:107).

Navedene teorije i gledišta kritički razmatraju pitanje autonomije umetnosti. Načelo autonomije umetnosti se napuštanjem modernizma problematizuje, a odnos umetnosti i društva iznova preispituje. U drugoj polovini dvadesetog veka, tačnije nakon Drugog svetskog rata, u Evropi, zemlje Zapada (kapitalističko uređenje) zadržale su u umetnosti ideologiju individualizma dok je za zemlje Istoka (komunistički/socijalistički režimi) karakteristična ideologija kolektivizma, diskurs „opšte-društvenog” i „društvene dobrobiti”. Tako je u socijalističkim zemljama zadatak umetnosti da odražava društvo (teorija odraza), a zadatak dela da emancipuje i edukuje mase. U takvom kontekstu, sve više se preispituje i uloga umetnika i umetnosti u društvu, što rezultira stvaranjem povoljnog tla za razvoj društveno angažovane umetnosti (Đorđev, 2010).

Društveno angažovana umetnost definiše se kao hibrid, multidisciplinarna aktivnost, negde između umetnosti i „neumetnosti”. Neodređenost pozicije društveno angažovane umetnosti ogleda se i njenom položaju između konvencionalnih formi umetnosti i disciplina poput politikologije, sociologije. Pojam⁶ se javlja sredinom 70-ih godina 20. veka (Helguera, 2011:4, 8). Društveno angažovana umetnost ukazuje na pozitivnu društvenu promenu i aktivno učešće pojedinaca i zajednice u umetničkim praksama. Principi društveno angažovane umetnosti – saradnja, hibridnost, inovacija, kreativnost, poslednjih decenija menjali su pristup, od takozvane demo-

⁴ Uloga popularne umetnosti u održavanju društvenih i ekonomskih uslova kapitalizma, uloga rep muzike u podrivanju porodičnih vrednosti, uloga trivijalne književnosti u kvarenju morala i sl. (Aleksander, 2007:77)

⁵ „Zelena” umetnost koja podstiče recikliranje, filmovi o žrtvama raka, koji podstiču davanje dobrotvornih priloga i sl. (Aleksander, 2007:77)

⁶ U literaturi se susrećemo za različitim pojmovima: društveno angažovana umetnost, umetnost zajednice, umetnost dijaloga, umetnost participacije, istraživačka umetnost, aktivistička umetnost, intervencionistička umetnost, kolaborativna umetnost, umetnost socijalne pravde, primenjena estetika... (Bishop, 2006: 179, Helguera, 2011:3, Badham, 2010: 86) U radu ćemo koristiti pojam *društveno angažovana umetnost*.

kratizacije kulture, *top-down* pristupa blagostanja, koji je podrazumevao pomaganje ugroženim zajednicama do kulturne demokratije, odnosno saradnje umetnika i zajednice (Badham, 2010:86).

Društveno angažovani umetnik posredstvom dela koje stvara zauzima kritički stav u društvenim konfliktima suočavajući se sa represivnom moći/politikom. U tom smislu, angažovana/aktivistička praksa u umetnosti predstavlja „konceptualizovani i ka praksi orijentisani delatni projekt, tj. reč je o umetničkoj intervenciji u kulturi i društvu koja nosi političke, a to znači društvene ili kulturalne konsekvence” (Šuvaković, 2009). Proces subverzije društvene moći, najčešće je smera odozdo (iz naroda, sa margine). Umetnička praksa može se izvoditi posredno, kritičkim medijskim prikazivanjem ili neposredno – akcionim delovanjima u specifičnim mikro ili makrokontekstima. Društveno angažovana⁷ umetnost ukazuje na *društveno interventnu praksu* u konkretnim mikro/makro kontekstima od koje se očekuje određeni učinak, „uzimanje stvari oko društva u svoje ruke” (Šuvaković, 2009).

Kako navodi Fišer – umetnik nije tu da ilustruje rezolucije, angažovana umetnost je nužna (navedeno prema: Ljubojev, 1995:39). Govoreći o angažmanu Difren smatra da ključna uloga umetnika ne podrazumeva podvrgavanje nekoj političkoj partiji, već razmišljanje o sopstvenom položaju u društvu, i razvijanje odgovornosti prema svom delu i načinu na koje će ono biti prihvaćeno u društvu, na posledice tog dela (Difren, 1982:11,12). Autor umetnost vidi kao „utopijsku praksu”⁸ koja je u stanju da prilagodi društvo sebi, kroz spontano suprotstavljanje. Otuda je glavna funkcija ove nove umetnosti kritička i oslobodilačka. Angažovanje u umetnosti znači angažovati i druge, preći put od fikcije ka stvarnom, od igre, ka delovanju. Umetnost ne prilagođava sebe društvenoj sredini, već sredinu prilagođava sebi (Difren, 1982:19, 33).

Efekti društveno angažovane umetnosti teško su merljivi, imajući u vidu složen društveno-istorijski kontekst kojim biva inspirisana. Krajem 20. i početkom 21. veka, uslovi globalizacije i multikulturalizma, mobilizacija stanovništva i čitav kontekst migracija uticao je da se u sferi umetnosti dodatno razvije potreba za artikulisanjem različitih (etničkih, rasnih, rodnih, klasnih) identiteta (Šuvaković, 2009). Savremene umetničke prakse poslednjih decenija zasnivaju se sve više na kritičkom delovanju, kao i na odgovornom i subverzivnom odnosu prema različitim društvenim fenomenima (Bogdanović, 2012). Angažovana umetnost u kriznim periodima usmerena je na „istine koje su sposobne da razbiju iluziju i otvaraju nadu u promenu”

⁷ Teoretičari umetnosti upozoravali su da, razmišljanje isključivo o društvenim posledicama i određenoj, ciljnoj publici, može dati mogućnost zanemarivanja estetskih kriterijuma i suštinske uloge umetnika. Estete su društveno angažovanu umetnost/prakse posmatrali često kao marginalnu i nezainteresovanu za umetničke kriterijume (Bishop, 2006: 180, 183, Badham, 2010:86).

⁸ Više o pojmu i njegovoj vezi sa „bitisanjem ulevo” videti u Difren (1982).

(Ljubojev,1995:40). Umetnici postaju osetljivi na neizvesnosti u političkoj, socijalnoj i ekonomskoj sferi, uspostavljajući „politički i društveno veoma svesne i neophodne umetničke prakse” (Bogdanović, 2012). Motivacija umetnika biva izazvana spolja⁹, „odakle ponovo izlazi napolje, na ulicu, u društvo, u stvarnost iz koje je potekla”, sa ciljem da se ukaže na opšte – društvene probleme (Đorđev, 2010).

Društveni problemi koji su bili u fokusu društveno angažovane umetnosti razlikovali su se s obzirom na vremenski i prostorni kontekst. U našoj umetnosti, pitanja građanske slobode, ljudskih prava, vrednosti demokratije bila su aktuelne teme u periodu demokratizacije društva. Prelazak iz jednog u drugi tip društva i posledice koje je postsocijalistička transformacija uzrokovala uticali su da teme društveno angažovane umetnosti budu masovna otpuštanja radnika, inflacija, raspad SFRJ, demonstracije (96/97), bombardovanje (1999) i sl (Đorđev, 2010). Poslednjih godina, centralna tema pozorišnih i filmskih festivala, muzejskih i galerijskih izložbi, kako u svetu, tako i kod nas, biva migrantska kriza. Kakav je odnos umetnosti prema ovom pitanju, pokazaćemo kroz „umetničke svetove” (Beker)¹⁰ Muzeja afričke umetnosti, *Festa* i *Bitefa*.

Društveno angažovani identiteti ustanova/manifestacija: Muzej afričke umetnosti, *Fest*, *Bitef*

Fest, *Bitef* i Muzej afričke umetnosti prezentuju različite forme umetničkog izraza – filmsku, pozorišnu, likovnu/izložbenu. Internacionalni karakter, zalaganje za interkulturni dijalog, preispitivanje identiteta „drugog” karakteristike su ovih manifestacija/ustanova još od njihovog osnivanja. Zajednički imenilac njihovih poslednjih postavki/programa je društveno angažovani identitet inspirisan migracionom krizom. Društveno angažovani identitet manifestacija ogleda se u sloganu manifestacija/izložbi, programu manifestacija i kreiranju imidža u javnosti. Odabir navedenih manifestacija nastao je u želji da prikažemo prodor teme migracija u različite umetničke forme i njenu sveprisutnost u savremenoj umetnosti.

Kada je o nazivima reč, slogan manifestacije *Bitefa* (2016), najznačajnijeg domaćeg pozorišnog festivala, „Na leđima mahnitog bika”, svakako je privukao pažnju publike. Javnost je ubrzo dobila odgovor o simbolici slogana, u saopštenju umetničkog

---

⁹ Za razliku od umetničke tradicije 18. veka koja se zasniva na intuitivističkom pristupu, ideologiji individualizma koja umetnost objašnjava kao izraz nadarenog umetnika/genija, „izraz volje” pojedinca (Giorgio Agamben). Jedina funkcija stvaralaštva umetnika jeste autoekspresija, odnosno izraz volje nadarenog pojedinca (Đorđev, 2010).

¹⁰ Umetnički svetovi (Beker) stavljaju akcenat na umetnost kao kolektivnu delatnost koju stvara mnoštvo ljudi stvaralački, produkioni i distributivni sistemi, a ne samo umetnici (navedeno prema: Aleksander, 2007).

direktora Bitefa, Ivana Medenice: „Poslednjih godina sa užasom svedočimo tome da je bik, koji u antičkom mitu nosi Evropu na svojim leđima – pomahnitao. Ne samo svojom krivicom, Evropa se ponovo deli, kopa rovove, podiže bodljikave žice. Srbija i Beograd su opet u sličnoj poziciji – u poziciji graničnog područja – samo što je ovog puta to granica između bogatog i osionog severa i siromašnog i nemoćnog juga, centra i periferije, društava koja se zatvaraju i štite svoje interese i onih koji su prolažna ruta za more očajnih i bespomoćnih ljudi, izbeglica s Bliskog istoka i iz Afrike... (<http://festival.bitef.rs/rec-umetnickog-direktora/>, pristupljeno 10.11.2016).”

Slogani *Festa* (2016) i izložbe Muzeja afričke umetnosti (2015) sadrže u sebi pojam „granica”, s tim što se prema granici jedni odnose optimistično pa *Fest* „briše granice”, a drugi pesimistično, pa tako Muzej afričke umetnosti konstatuje da je „granica zatvorena”. Ministar za kulturu i informisanje, a u vreme održavanja manifestacije gradski sekretar za kulturu i predsednik odbora *Festa*, Vladan Vukosavljević, na sledeći način pojašnjava simboliku slogana: „Umesto da se bavi podelama, *Fest* briše granice, okupljajući najznačajnije predstavnike filma sa svih meridijana” (http://culturama.rs/najava_dogadjaja/199~44-fest-bri-e-granice-, pristupljeno 8.11. 2016). Umetnički direktor *Festa*, Jugoslav Pantelić, pojašnjava dodatno „čitanje” slogana: „Brisanje granica može da bude shvaćeno na prvu loptu kao nezatvaranje očiju pred onim što je migrantska kriza, i svakako da ovogodišnji slogan treba tumačiti i na taj način, ali ne samo na taj. Brisanje granica između žanrova, brisanje granica između svega ostalog što nudi ne samo filmska umetnost, koja je najvažnija i najbitnija ne samo kada je filmski festival u pitanju, već i sve ono što čini festival festivalom” (<http://www.rts.rs/page/magazine/sr/story/411/film-i-tv/2234260/fest-obrisao-mnoge-granice.html>, pristupljeno 8.11.2016). A da odnos prema migracionoj krizi u slučaju izložbe Muzeja afričke umetnosti nije tako pesimističan kao što slogan sluti, pojašnjava Marija Aleksić, v.d. direktora Muzeja: „Granica je zatvorena! Da, ali je zato razgovor otvoren, u svakom smislu te reči...” (Aleksić, 2015:8).

U pogledu programa¹¹, jedino se izložba „Granica je zatvorena” isključivo i fokusirano bavi temom migrantske krize¹². Radovi su rezultat višegodišnjeg rada grupe umetnika sa korisnicima centara za smeštaj ljudi koji traže azil u Srbiji. U sklopu izložbe postojale su migrantske mape – pisane i slikovne poruke na tekstilu, interaktivna aplikacija „Virtuelne ograde”, autentični audio-zapisi – priče/izjave/svedočenja azilanata i azilantkinja i društvena igra „Granica je zatvorena” koju su osmislili tražioci azila smešteni u Centru za smeštaj tražilaca azila u Bogovađi

¹¹ Prostor nam ne dozvoljava da se više posvetimo sadržajima sve tri manifestacije.

¹² „Granica je zatvorena” rezultat je saradnje Muzeja afričke umetnosti, nevladine organizacije Grupa 484 i umetnika: Ivane Bogićević-Leko, Snežane Skoko, Luke Kneževića Strike i kolektiva ŠKART (Epštajn, 2015:11).

(<http://grupa484.org.rs/izlozba-granica-je-zatvorena-u-muzeju-africke-umetnosti/>, pristupljeno 1.11. 2016).

Fest se (2016), kako navodi umetnički direktor Jugoslav Pantelić, bavio dominantnim temama ovog vremena – savremenim ropstvom, socijalnom krizom, zabranjenom ljubavi, međunacionalnim odnosima. Kao što je slogan nagovestio, „jedna od tema svih tema, svih nas” *Festa* su i migracije, a filmovi koji se bave ovim, već globalnim fenomenom, a koji su se emitovali na *Festu* su *Mediteran, Bruklin, Dipan, Rasprskavanje*, kao i programska celina „Seobe” u okviru *Fest klasika* (<http://www.fest.rs/FEST-2016/2334/44-FEST--press-info.shtml>, pristupljeno 7.11.2016).

Bitef se, kao i *Fest*, pored migracija, bavio i srodnim temama, temom neokolonijalizma u odnosu zapadne prema drugim kulturama, projektovanjem poželjne slike tih kultura, konstruisanjem stereotipa itd. *Bitef se* bavio migracijama u širem smislu, kako navodi umetnički direktor, Ivan Medenica, problematizujući njihove uzroke i odnos zapadnog s drugim društvima (<http://festival.bitef.rs/rec-umetnickog-direktora/>, pristupljeno 10.11.2016).

Za razliku od Muzeja afričke umetnosti, *Fest* i *Bitef* su u svom programu imali i teme koje nisu bile posvećene migracijama, ili su bile, ali u jednom širem kontekstu, ne nužno u kontekstu migrantske krize. Participacija, kao jedna od karakteristika društveno angažovane umetnosti, u najvećoj meri je prisutna u slučaju izložbe „Granica je zatvorena”, u okviru koje su migranti kojima je posvećen događaj direktno učestvovali u kreiranju izložbe, dok je participacija na posredan način u preostale dve manifestacije ostvarena gostovanjem predstava libanskih, kineskih, afričkih, singapurskih i indonežanskih umetnika (*Bitef*) i filmova, iz svih delova sveta (*Fest*). Na taj način, publika se takođe suočava sa kulturnom raznovrsnošću, upoznaje duhovni ambijent drugih kultura, ali znatno šire ciljne javnosti od one kojoj su manifestacije posvećene.

Dok postoje nijansirane razlike među manifestacijama, kada je reč o sloganu i programu, koje se mogu objasniti i različitim formama izražavanja umetnosti (od izložbi se po formi i očekuje fokusiranost na jednu temu i veći stepen participacije i interaktivnosti), društveno angažovani identitet sve tri manifestacije najbolje se odražava u kreiranju njihovog imidža u javnosti, odnosno u saopštenjima umetničkih direktora/organizacionog odbora. I tu je nedvosmisleno, u okviru sve tri manifestacije izražena namera kreiranja delatnog potencijala manifestacija, a ne samo simboličkog. Sve tri manifestacije imaju želju da osveste, kako publiku tako i širu javnost, u pogledu migrantske krize, kao važnog fenomena današnjice.

Marija Aleksić, v.d. direktorka Muzeja afričke umetnosti, povodom izložbe „Granica je zatvorena” ističe: „U dramatičnoj sadašnjosti, svedočenja učesnika ove velike seobe naroda, njihova sećanja ili snovi o neizvesnoj budućnosti – koja ih,

možda, čeka na ko zna kojoj geografskoj tački Evrope – postaju tema koja zahteva brzu ljudsku i umetničku reakciju i promišljanja” (Aleksić, 2015:8). Kustos Muzeja, Emilija Epštajn, dalje se nadovezuje: „Od samog početka jasno je postavljen cilj saradnje na ovoj izložbi: podizanje svesti javnosti o migriranju i odnosu prema tom globalnom društvenom fenomenu koji nije zaobišao ni našu zemlju. Zato ovu saradnju (prvu saradnju Muzeja s jednom nevladinom organizacijom) i njen proizvod određuje izrazita društveno-aktivistička nota. Koliko god bila ‘prirodna’ našim saradnicima na projektu, ta praksa je relativno novo polje delovanja za mnoge muzeje, pogotovo u Srbiji” (Epštajn, 2015:11).

Vladan Vukosavljević ističe pre svega snagu umetnosti, kada je o globalnim migracijama reč: „Svedoci smo koliko je značajna migracija stanovništva, koje su njene implikacije i koliko to može da utiče na odnose u svetu, a naša ideja je bila da pošaljemo poruku da umetnost briše granice” (http://culturama.rs/najava_dogadjaja/199~44-fest-bri-e-granice-, pristupljeno 8.11. 2016).

Ivan Medenica, umetnički direktor *Bitefa*, u svom obraćanju javnosti ističe da vidi delatnu snagu manifestacije ne samo u osvešćivanju publike, kada je o migrant-skoj krizi reč, već i u ostvarenju šire misije – širenja vrednosti (otvorenosti, solidarnosti...) i profilisanja imidža grada u skladu sa tim vrednostima. Migrantska kriza predstavlja podsticaj toj misiji: „Duboko smo uvereni da za Beograd ovakav položaj ne treba da bude frustracija već, naprotiv, izazov i podsticaj: da u duhu svojih kosmopolitskih i slobodarskih vrednosti, onih koje baštine, između ostalog, i tradiciju Pokreta nesvrstanih, a koje su bile potisnute usled ksenofobije i ratova iz devedesetih, opet postane jedinstveno mesto susretanja, razmene i, pre svega, solidarnosti između različitih, često i iz muke spojenih kultura. Takav Beograd, koji bi se rodio iz dubinske spoznaje svojih vlastitih zabluda iz devedesetih, mogao bi da preraste, i u geografskom i u kulturnom smislu, u glavnu kapiju Evrope, one koju želimo, a koja je sada na velikim udarima i iskušenjima: Evrope otvorenosti, solidarnosti, prihvatanja različitosti, građanskih ideala slobode, jednakosti, nezavisnosti, racionalnog i kritičkog duha... Prva institucija koja bi trebalo da ostvaruje misiju takvog Beograda, onog u kakvom mi želimo da živimo, jeste upravo – Bitef” (<http://festival.bitef.rs/rec-umetnickog-direktora/>, pristupljeno 10.11.2016).

Umesto zaključka

Bezbednosni, geopolitički, ekonomski, razvojni, socio-psihološki aspekti neophodni su za razumevanje i suočavanje sa migrantskom krizom. Međutim, ne treba zanemariti ni kulturološki aspekt migracija. Jer „migracije nisu samo kretanja ljudi, već i ideja, kulturnih ideja” (Aleksić, 2015:7). Pored toga što imaju svoje kulturne po-

trebe migranti su i sami stvaraoci kulturnih vrednosti. Na dugom putu koji je umetnost prešla, od društvene nezainteresovanosti do novih formi društvenih događaja/praksi u umetnosti, možemo zaključiti da je početak 21. veka obeležen značajnim naporima umetnika i organizacionih odbora u smeru profilisanja događaja/festivala kao društveno angažovanih. U radu je predstavljen uticaj koji su savremene migracije imale na značajne domaće festivale/izložbe. Ono što je zajedničko predstavljanim manifestacijama jeste senzibilizacija publike prema migrantima, skretanje pažnje na granice, koje ne postoje samo na mapama nego i u svesti ljudi. „Zid”, „granice”, „ograda” najčešći su motivi u nazivima/sloganima događajima posvećenim migrantskoj krizi. Glavni problem društveno angažovane umetnosti je metodološke prirode, njeni dometi i socijalni efekti teško su merljivi, te je u tom pogledu nezahvalno davati bilo kakve zaključke. Neosporno je, međutim, da su savremene migracije pomerile „granice”, ne samo na geografskoj mapi već i u sferi umetnosti. Ono što se u društvu rizika i neizvesnosti nameće kao dodatni izazov umetnicima, odborima festivala, a posebno kreatorima kulturnih politika jeste put koji treba preći od simboličnih do stvarnih, delatnih praksi društveno angažovane umetnosti.

Literatura

- Aleksander, V. (2007). *Sociologija umetnosti*. Beograd: Clio.
- Aleksić, M. (2015). Granica je zatvorena, ali je razgovor otvoren, u: *Granica je zatvorena*, Beograd: Muzej afričke umetnosti.
- Badham, M. (2010). The case for ‘socially engaged arts’: navigating art history, cultural development and arts funding narratives, in *Local Global: Identity, Security, Community* 7: 84–99.
- Bastide, R. (1981). *Umetnost i društvo*. Zagreb: Školska knjiga.
- Bishop, C. (2006). The Social Turn: Collaboration and Its Discontents. *Artforum* 44, No. 6: 178–183.
- Bogdanović, A. (2012). O savremenosti, umetnosti i društvu, u: <http://www.seecult.org/vest/o-savremenosti-umetnosti-i-drustvu>, pristupljeno 01.11.2016.
- Difren, M. (1982). *Umetnost i politika*. Sarajevo: Svjetlost.
- Dorđev, B. (2010). Kontekstualna umetnost u zemljama Istočne Evrope: Pristupi, dijagnoze i tretmani problema, u: <http://www.antijargon.tkh-generator.net/2010/12/04/kontekstualna/?lang=sr>, pristupljeno 05.11.2016.
- Dorđević, M. (2012), Umetnost i politika u Srbiji 1989–1995, u: <http://www.umetnostpolitika.tkh-generator.net/2012/02/umetnost-i-politika-u-srbiji-1989-1995/>, pristupljeno 02.11.2016.

- Epštajn, E. (2015). *Budućnost je mit: o muzejima, putovanjima i raznim „drugima”*, u: *Granica je zatvorena*, Beograd: Muzej afričke umetnosti.
- Helguera, P.(2011). *Education for Socially Engaged Art*. Jorge Pinto Books.
- Ljubojev, P. (1995). *Evropski film i društveno nasilje*. Novi Sad/Beograd: Matica srpska, Yu film danas, Prosveta.
- Rancière, J. (2006). *The Politics of Aesthetics: The Distribution of the Sensible. Translated by Gabriel Rockhill*. New York: Continuum International Publishing Group – navedeno prema: (Bishop, 2006:183).
- Šuvaković, M. (2009). *Politika i umetnost. Da li umetnost ima funkcije? Kako se one zahtevaju, prihvataju i izvršavaju?*, u: *Republika*, broj 454–455.

Internet linkovi

- <http://festival.bitef.rs/rec-umetnickog-direktora/>, pristupljeno 10.11.2016.
- <http://www.fest.rs/FEST-2016/2334/44-FEST--press-info.shtml>, pristupljeno 7. 11. 2016
- <http://www.slobodnaevropa.org/a/27462569.html>, pristupljeno 13.11.2016.
- <http://www.seecult.org/vest/slava-u-sluzbi-izbeglica>, 2016, pristupljeno 13.11.2016.
- <http://www.seecult.org>, pristupljeno 7.11. 2016.
- http://culturama.rs/najava_dogadjaja/199~44-fest-bri-e-granice-, pristupljeno 8. 11. 2016.
- <http://grupa484.org.rs/izlozba-granica-je-zatvorena-u-muzeju-africke-umetnosti/>, pristupljeno 1.11. 2016.
- <http://www.rts.rs/page/magazine/sr/story/411/film-i-tv/2234260/fest-obrisao-mnoge-granice.html>, pristupljeno 8.11.2016

Milena Toković

A SOCIALLY ENGAGED ART – ERASURE OR CLOSURE OF BORDERS?

Summary: *In the sociology of art, there are two fundamental theoretical opposites when it comes to the art's influence on society (Bastide,1981). According to aesthetic theory, art expresses an aesthetic practice independent of practical function, just “art for art's sake” (l'art pour l'art). On the other hand, the utilitarian theory defines art as the universal language which indirectly influences social life. Emphasis in this paper will be put on the special function of art–socially engaged art. Socially engaged art is “con-*

ceptualized and practice-oriented project”, cultural and social intervention art, which involves the subversion of power in order to criticize and challenge a certain social relationship (Šuvaković, 2009). In the recent years, macro context of human migration and its consequences on the global and local levels, become a burning topic of theater and film festivals, museum and gallery exhibitions. The aim of this paper is to study how socially engaged art relates to the issue of current migration crisis through the analysis of event identity of the exhibition of the Museum of African Art (The border is closed, 2015), Fest (Erasing Borders, 2016), BITEF (On the back of the mad bull, 2016).

Key words: *socially engaged art, migration, festivals.*